

premiers! (Gospodo Englezi, pucajte prvi!); Messieurs, les Anglais, tirez les premiers! (Gospodo! Englezi! Pucajte prvi!); prva je očito francuska, a druga engleska verzija događaja; i konačno: Ivan, ne Petar; Ivan ne, Petar.

- 3) Ovaj primjer nije izmišljen; radi se zaista o govornom ostvarenju jedne najave radio-programa.

Alla P. Koval

STILISTIČKA UPOTREBA KRONIZAMA

U svakom jeziku postoje riječi kojima je »dob« očigledna. Ta je kategorija leksike uvijek ili gotovo uvijek stilistički markirana. Opći naziv — kronizmi — manje je popularan od naziva koji se odnose na posebne, pojedinačne grupe te leksike — *historizmi* (nazivi zastarjelih realija i pojmova), *arhaizmi* (zastarjeli sinonimi suvremenih riječi), *neologizmi* (nove riječi).

Kao što je poznato, umjetnost se ne stvara pomoću tih riječi i ne dobiva svoj život od njih, nego najčešće od dubinskih slojeva općeupotrebljive leksike književnog jezika.

Slažemo se s mišljenjem Ive Andrića, koji je pisao da hladno proučavanje rječnika, nepristrano istraživanje, izmišljanje i žongliranje neobičnim riječima ne vodi ničemu osim neobičnim eksperimentima.

Ali, uza sve to, poznavanje te kategorije leksike i njezinih stilskih mogućnosti već je ne jednom dobro došlo piscima i kao sredstvo stilizacije i kao pojedinačno stilističko sredstvo koje pomaže u rješavanju lokalnih zadataka.

Upravo zato kronizmi zaslužuju veću pažnju na planu njihovih stilističkih mogućnosti.

Stilske mogućnosti neologizama u direktnoj su zavisnosti od strukture, tipova tvorbe i mjesta nastanka. Tako se po svojim stilističkim podacima točno razlikuju leksički i semantički neologizmi, budući da ovi posljednji pretpostavljaju postojanje dvaju značenja u dijakroniji, pa prema tome i mogućnost da jedno ili oba značenja »ožive« u zavisnosti od potreba konteksta. Na primjer, u ironičnoj primjedbi »любое издание может выдержать только книжный шкаф« vodi se igra oko dvaju značenja riječi »выдержать« — slobodno, općeupotrebljivo značenje: »izdržati, podnijeti težinu«, i frazeološki vezano, relativno novo značenje (o knjizi): »doživjeti jedno ili nekoliko izdanja«.

Jasno se razlikuju po svojim stilskim osobinama i »privremeni« neologizmi (riječi koje se smatraju neologizmima samo neko vrijeme, a zatim ulaze u leksički sastav jezika), i »vječni« (autorski neologizmi, koji uvijek ostaju vezani uz tekst u kojem su se pojavili).

Obično se smatra da autorski neologizmi, koji se stvaraju samo za jednu govornu situaciju, pripadaju umjetničkoj književnosti. Ali, kao što svjedoči govorna praksa, oni svakodnevno nastaju i u razgovornom jeziku, i u publicistici, vršeći prilično važne stilističke funkcije, prije svega funkciju izdvaja-

nja specifičnih crta iz orćeroznatog («Но порой надменный чистюлизм обедняет людей, мешаает познанию разных сторон жизни» — J. Jevtušenko). To je stara tradicija u ruskom jeziku, davno je iskrćen i drugi put — iz umjetničkog djela u publicistiku, a odatle — u fond književnog jezika. To su npr. rijeći »нигилист« (Turgenjev), »штушеваться« (Dostojevski), »чумаэый« (Sal'tikov-Šćedrin).

Lexsićki neologizmi (nazivi novih predmeta i pojava stvarnosti koja nas okružuje) ćak i u neslikovitoj, obićnoj upotrebi sluųe kao vrlo toćno ogledalo svog vremena te, znaći, mogu stvarati kolorit toga vremena. Npr. za ruski jezik i stvarnost na kraju sedamdesetih godina (1968—69) neologizmima su se smatrale rijeći лайнер, лазер, нейлон, комикс, хобби, биттлэы, глобалъный, эскалация, сервис, круиз, мотель, кемпинг i druge. Sada, nakon deset godina, моųe se govoriti o ovakvoj preraspodjeli меųу наведеним rijećима: лайнер, глобалъный, сервис, хобби, мотель, кемпинг роćeле су се veoma široko i ćesto upotrebljavati i u pismu i u govornom jeziku, izlaze iz upotrebe биттлэы i нейлон, dok се лазер i эскалация веųу за специјалне текстове (наука, публицистика).

Postajući oznakom svoga vremena, te ga rijeći u najvećoj mjeri karakteriziraju (teško je, na primjer, zamisliti ovakvu šalu u prvim poslijeratnim godinama: »Повесть о том, как один слабо подготовленный абитуриент сдавал экзамен машине и получил »отлично«, поскольку у него был знакомый диод« (Литературная газета, 1976).

Ponekad су семантиćки neologizmi толико специфиćни по свом семантиćком i stilistićком sadržaju да neupućenom ćитаоцу могу бити sasvim nerazumljivi, jer се не oslanjaju ni на njegovo жivotно ni ćиталаćко iskustvo. Као примјер моųе послужити ова рећеница из новинског ćланка:

»На третий день работники третьей по счету конторы направили нас на пункт по приему макулатуры на улице Пархоменко, 4. Мы приехали, но пункт исчез, как Лунный камень« (Комсомольская правда, 1976). Aluziju на knjigu Collinsa »Лунный камень« моųе деšifrirати samo онај tко зна да се меųу knjigama koje се могу добити u zamјену за makulaturu nalazi i taj roman. Ostалим ćитаоцима novina та aluzija, као i pisanje rijeći великим slovом, не govore ništa.

Već iz ovoga što је рећено јасно је колико могу бити ваųни neologizmi таквог типа за stvaranje atmosfere vјerodostojности, »faktora prisutности«, ако је, naravno, takav cilj autor sebi postavio.

Upravo s takvim cilјem ćesto се upotrebljavaju i zastarjele rijeći, ако је njihova »vezаност« за одрећено vrijeme оćигледна. Тако, на примјер, u овом odlomku:

»Бывало, пошлет его Никита узнать, встают ли господа, Петька придет и скажет: »сплят«. Никита строго посмотрит на него и, взяв его за ухо, приговаривает:

— Почивают, почивают, а не спят. В другой раз Петька скажет про господ: »поели«, и снова муштровка:

— Покушали, покушали. Господа не едят, а кушают...« (Т. А. Кузьминская: Моя жизнь дома и в Ясной Поляне).

Stilistićка preraspodјela, nastala s tim rijećима u suvremenom jeziku, samo potćrtava njihovu vremensku vezаност u ćитаном tekstu (sad је »почивают« — ironićни sinonim neutralnome »спят«, а »я покушал« је vulgarizam).

Stilistička markiranost kronizama postaje osobito očigledna kad se u tekstu susreću riječi koje predstavljaju različite epohe:

— Вообще-то у меня сессия, — с сомнением начал дядя Митя. — *Бухучет, истмат, политэкономия*...

— Ну, если ты такой *богатый студент*, — обиделся Леонид Михайлович, — *белоподкладочник, золотая молодежь, сын генерала*...

— ... *извозчика*, — поправил дядя, — причем в последнее время ломового (А. Макаров: Человек с аккордеоном).

Ovdje vidimo sudar, s našeg stanovišta, triju slojeva kronizama: radnja se zbiva u prvim poslijeratnim godinama, kad u Moskvi više nije bilo običnih »извозчика«, nego su bili još »ломовые извозчики« (za nas — zastario pojam); riječi »бухучет, истмат, политэкономия« nisu vezane uz određeno vrijeme i doimaju se kao suvremene; riječi »богатый студент, белоподкладочник, золотая молодежь, сын генерала« karakterizirane su vezom s vremenom do revolucije i služe u tekstu kao sredstvo zadirkivanja junaka koji se odriče zarade (sa stajališta samih junaka jedino bi te riječi bile shvaćene kao kronizmi).

Ipak treba odmah reći da osjećaj za jezik ne može uvijek služiti kao kriterij za određivanje dobi riječi. Često je određivanje starosti riječi vrlo subjektivno i daleko od istine; npr. na pitanje »Mogu li se u romanu o kijevskoj Rusiji upotrijebiti riječi »расстреляет«, »надолбы«, »завтрак«?« — obično se odgovara »не«, a zapravo: »Избывая гуси и лебеди завтраку, обеду и ужине«, »Аще сокол к гнезду летит, соколича расстреляе...« («Слово о полку Игореве«, XII st.), »и у посаду по улицам надолбы делати« (Николовская летопись, 1541. god.). Takve riječi traže osobitu pažnju u prevodenju jer odmah postaju anakronizmima čim se izriču riječima drukčijeg korijena nego što je bilo u originalu («стрела« и »расстрелять«, »долбати« в »надолбах«).

Neke su riječi za vrijeme svoga postojanja u jeziku toliko izmijenile semantiku da je njihova stilistička upotreba u prijašnjem značenju bez specijalnih komentara ili promišljenog konteksta sasvim nemoguća. Tako se fraza »привез из Иерусалима... мудра хитреца« (12. stoljeće) u suvremenom poimanju nikako ne asocira s riječju »умjetnik«, kao i fraza »или медники, или золотых дел мастера... или инаци къзньници«, iako tu i хитрец i козненик označavaju umjetnika, vješta čovjeka, majstora svoga zanata. Budući da su ti ljudi uvijek izgledali neobični, posebni, neshvatljivi, dakle i opasni za okolinu, u navedenim riječima na prvo se mjesto probilo značenje »lukav«, »dovrtljiv«, »prepreden«, dok je prvo, osnovno značenje zastarjelo. I ovaj primjer može biti zanimljiv: »И бывает в одном театре чуланов 200, в ином и 300... и кто хочет сидеть в особом чулане, тот повинен дать за чулан большую плату« (Opis putovanja po Italiji 1697—1699. god. trpezника Petra I P. A. Tolstoja). Činjenica da je riječ »чулан« u ruskom jeziku toga vremena imala drugo značenje, šire nego sada, može otežati suvremenom čitaocu poimanje fraze, to više što je on navikao u tom značenju upotrebljavati riječ »ложка«, koja se pojavila u ruskom jeziku — kao francuska posuđenica — s gledišta suvremenog čitaoca još u prastaro vrijeme, u 18. stoljeću. Kad se unose u suvremeni tekst, riječi takvog tipa traže naročito pažljiv pristup, promišljeno slaganje ne samo rečenice u kojoj se upotrebljavaju, nego i šireg konteksta. Ali u ovom slučaju vidimo promjene koje su se događale u jeziku i koje ne zavise od volje onoga koji piše (suženje značenja riječi »чулан« od »bilo koja mala prostorija u kući ili izvan nje« do »смоčница«). Događa se da takvo razgraničenje dviju

upotreba riječi različitih po »starosti« stvori sam pisac. Tako se riječ »лик« obično smatra arhaizmom — zastarjelim sinonimom riječi »лицо«; semantičkih razlika među tim riječima nema, postoje samo stilističke.

U pjesmi M. Cvetajeve »Настанет день« vidimo ne samo jasno razgraničenje značenja tih riječi nego i sasvim očito suprotstavljanje tih značenja:

Настанет день — печальный, говорят! —
Отцарствуют, оплачут, отгорят, —
Остужены чужими пятаками, —
Мои глаза, подвижные, как пламя,
И — двойника нащупавший двойник —
Сквозь легкое *лицо* проступит *лик*.

Takva se upotreba riječi može smatrati autorskim neologizmom, stvorenim na bazi općenarodnog jezika asocijativnim putem mišljenja predodžbama (лик — nepomično, skamenjeno lice na ikoni — lice mrtva čovjeka; kao poticaj je najvjerojatnije poslužio izraz »лики святых«, koji se u suvremenom jeziku upotrebljava u opisu ikona, unutrašnjeg uređenja crkava itd.):

Specifična primjena zastarjelih riječi (kao riječi koje se rijetko upotrebljavaju u svakodnevnoj komunikaciji) u poetskom kontekstu stvara ogromne, više puta i nesavladive teškoće pri prevođenju jer je ponekad nemoguće sačuvati kolorit što ga je sazдала dob riječi i autorski kontekst. Tako npr. kod A. Bloka nalazimo ovakvu posebnu vezu riječi:

Грешить бесстыдно, непробудно,
Счет потерять ночам и дням,
И, с головой от *хмеля трудной*,
Пройти стороной в божий храм.

Riječ »трудный« u suvremenom je jeziku izgubila jedno od svojih starih značenja (»u teškom stanju«, »izmučen«), a pjesnik joj to značenje vraća. Fraza »с головой от хмеля трудной« prikazuje stanje teškog mamurluka kao bolest — kaznu za grijehe, a samog čovjeka koji ide u crkvu na pokajanje kao složenu, proturječnu, snažnu prirodu.

U jednom od poljskih prijevoda ove pjesme čitamo:

Grzeszyć bezwstydnie, nieustannie,
Tracąc rachubę dni i nocy,
I ciężkim *mętem* w głowie *pjaney*
Boczkiem do bożej cerkwi wkroczyć.

Prevodilac nije našao, nažalost, stilistički adekvatan, slikovit izraz, te je spustio opis na razinu svakodnevnice, razgovorne fraze o pijanu čovjeku i samim tim je narušio slikovnu strukturu djela.

Neki leksemi ruskog jezika, izgubivši dio svojih prijašnjih značenja, toliko se približavaju jedni drugima u suvremenom jeziku da se mogu smatrati apsolutnim sinonimima. Vraćanje takvim riječima njihovih ranijih nijansi značenja (ponekad su to jednostavno etimološka domišljanja) — jedan je od češćih stilističkih postupaka. Tako se u suvremenom ruskom jeziku glagoli прощать i извинять u nizu govornih konteksta upotrebljavaju kao apsolutni sinonimi: прошу прощения — прошу извинения; извините — простите; прошу изви-

нить меня — прошу простить меня i drugi. Ali kod Leskova («Детские годы») čitamo: »Мать сказала »прощаю и извиняю«. Нет, это не все равно: прощение дается даром, по снисходительности того, кто прощает, а извинение вызывается причинами, которые заставляют не считать вину виною«.

Kao što vidimo, autor točno razgraničava značenja tih riječi, oslanjajući se na njihovu etimologiju.

Kao što je poznato, kronizmi su najčešće leksičke jedinice jezika, ali pečatom vremena mogu biti obilježene ne samo pojedine riječi nego i skupovi riječi; čak i izbor prijedloga može izmijeniti opće zvučanje skupa, njegovu korelaciju u vremenu. Usporedite: *Сегодня в Москву прибывает делегация ученых i Царь вернулся на Москву.*

Nekad sinonimi, ti su skupovi riječi sada veoma izražajni u svojoj vremenskoj obojenosti i mogu biti upotrijebljeni kao sredstvo stilizacije. Kao što je poznato, u XVII—XVIII stoljeću u ruskom su se jeziku imenice naziva gradova tipa Белозерск, Вологда, Воронеж, Вытегра, Вятка, Кострома, Москва, Орел, Самара, Уфа — upotrebljavale u lokativu s prijedlogom »на«. Takva se upotreba objašnjava porijeklom naziva tih gradova: на Белом озере — на Белозере — на Белозерске (град), на реке Москве — на Москве itd. Paralelno je postojala ista konstrukcija i s prijedlogom в: riječ Тверь, на примjer, upotrebljavala se u XVII vijeku u obliku в Твери, zato što se rijeka, на kojoj je bio град, zvala Тверца (naziv grada odvojio se od naziva rijeke). Zamjena oblika nastala je u prvoj polovici XVIII st. pod utjecajem sve većeg broja sibirskih gradova i njihove uloge u životu države. Iako su se ti gradovi također gradili на rijekama i dobivali nazive по именима rijeka, ti su nazivi nastali другим путем — rijeka Анадырь — Анадырский острог или город Анадырский — Анадырск (tako su nastali nazivi Енисейск, Охотск, Томск, Тобольск itd.). Dobivajući suvremeni oblik, ti su se nazivi već upotrebljavali samo u formi »в Тобольске — в Тобольск«. Kao što svjedoče povijesni izvori, u drugoj polovici XVIII st. stari su oblici epizodični. Već u tekstovima XIX st. upotrebljavali su se uglavnom u umjetničkim tekstovima povijesnog sadržaja u svrhu stilizacije. Istraživači su upozoravali да народно stvaralaštvo XIX st. još čuva jezične činjenice prošlosti: Была бы догадка, а на Москве денег кадка (В. Даль).

Iz ovoga je sasvim jasno да je stilistička upotreba takvih oblika moguća jedino на масивима текста великог опсега i uz postojanje других stilističkih sredstava. То може бити директан citat, i sintаксна организација текста i izbor takvih riječi iz suvremene leksike, koje, premda nisu ni historizmi, ni arhaizmi, mogu ipak stvoriti kolorit epohe neophodan autoru; tako je npr. kod Paustovskog: »Русский язык принес нам из далеких времен редкий подарок — »Слово о полку Игореве«, его степную ширь и горечь, трепет синих зарниц, звоны мечей«.

Metoda citiranja izvora služi ne samo за stvaranje pasivne pozadine u djelu (nazivi realija prikazivanog vremena), ne samo kao sredstvo за opisivanje događaja nego i kao sredstvo autorove ocjene.

Parafrazirajući zapis »Повести временных лет«, Т. Ševčenko stvara ubojitu по svojoj sili karakteristiku kneza Vladimira, koji je bio proglašen светим, ali nije ni izdaleka bio takav.

Не із Литви йде князь сподіваний,
 Ще незнаемий, давно жаданий,
 А із Києва шуром — буйволом
 Іде *веприщем* за Рогнідою
 Володимир-князь со киянами.
 Прийшли, і город обступили
 Кругом, і город запалили.
 Владимир-князь перед народом
 Убив старого Рогволода,
 Потя народ, княжну *поя*,
Отиде в волості *своя*.
Отиде з шумом і *растлі ю*,
 Тую Рогніду молодую,
 І прожене *ю*, і княжна
 Блукає по світу одна,
 Нічого з ворогом не вдіє.
 Так отакій-то святії
 Оті царі.

Čak i kontrast među staroslavenskim umecima i razgovornom leksikom ukrajinskog jezika (прожене ю) koristi se kao sredstvo pomicanja rakursa opisivanja, što daje izrazit stilistički efekt.

Taj isti postupak — uvođenje u tekst leksičkih jedinica različite »dobi« — služi kao sredstvo za stvaranje komičnog efekta (to su tzv. anakronizmi).

По правилу у таквим се случајевима користи опéпознати модел — давни повјесни догађај, повјесни лик, умјетничко дјело — који се преноси у савременост. Најчешће се иде за потпуно конкретним циљем исмијаванја неке појаве стварности помоћу нјезина укланјанја.

На примјер, разне сметње у вријеме велике изградње обична су ствар и тине никогa не моћемо зачуђити, али ако савремене компликације пренесемо у антички свијет, то је — поред тога што је смијешно — још и поуочно јер даје читателју могућност да препозна себе у неком градителју Партенона, да види сјелу слику у смијежном, апсурдном, чудном облику. Ево као нпр. овдје: *»Пылью задымились дороги. С каменоломен волю прытко тянули беломраморные блоки взамен дефицитных красных плит. Фидий в Коринфе лично пробивал слоновою кость. А график работ, как обычно, не выполнялся. На ступеньки отеля »Коринф« с хрипом падали марафонцы, протягивая Фидию срочные дощечки, пахнувшие воском и отдающие паникой. Попадались депеши с непонятным, должно быть, латинским словом »прокурор«. (Р. Солмоко, Как воздвигался Парфенон, »Литературная газета«, 1975) Потертане ријећи — очиті anakronizmi у тексту — оштроумно и уз то ненаметљиво исмијавају недостатке (deficit градевног материјала, неопходност особног пробијанја, неоствариванје плана, пријетња обраћањем јавном туђиоцу).*

Као појединачан случај anakronizma (изрази улјудности, особитости у обраћању) моћемо навести овакав примјер: *»В поезде посол и епископ поспорили, у кого из них более высокий ранг.*

— Меня титулуют *»Ваше превосходительство«*, — доказывал посол.

— А меня *»Ваше преосвященство«*, — парировал епископ.

Сидевший с ними в одном купе коммивояжер сказал: *»Из нас троих*

самый высокий ранг у меня. Когда я прихожу к покупателю, он встречает меня словами: »Боже мой! Опять вы!«

Potcrtavajući unutrašnji oblik tih izraza uljudnosti, semantički izbljedjelih u naše vrijeme, kontekst od običnog (bez toga potcrtavanja) postaje anakroničnim.

U tim slučajevima, kad je ruska riječ u svom prijašnjem, danas zastarjelom značenju i formi bila posuđena u druge jezike, a kasnije se vratila izmijenjena do neprepoznatljivosti, njena stilistička upotreba u planu koji sada razmatramo gotovo je nemoguća jer kod suvremenog čitatelja neće izazvati asocijacije potrebne autoru, a kontekst neophodan da se otkrije značenje bio bi previše glomazan (bilješke ispod crte u takvim slučajevima najčešće ne svjedoče o autorovu otkriću, nego o njegovu porazu). Tako, bilo bi teško uvesti u tekst u svojstvu dijakronijskih analogija riječi kao *пиццаль* i *пистолет* premda se upravo riječ *пиццаль* (pravo joj je značenje »svirala, truba«, a preneseno značenje — »vatreno malokalibarsko oružje«), koja je proboravila u talijanskom, njemačkom i francuskom jeziku, vratila u ruski jezik kao *пистолет* (s francuskim deminutivnim sufiksom). O nekim »lutajućim riječima« mogli bi se upravo pisati romani: naziv čuvaškog šešira *шлык*, koji se, prema svjedočenju istraživača, pojavio u ruskom jeziku XVI stoljeća, prošao je kroz srednjoazijske, tatarskomongolske jezike već u obliku *джеляк* (kratko žensko pokrivalo nalik na feredžu, s rukavima i ukrasima), odakle je dospio u turski, arapski, a onda u španjolski i francuski jezik, označujući dio odjeće; ta je ista riječ krajem XVIII stoljeća po drugi put ušla u ruski jezik već kao *жилет*. Broj takvih primjera mogli bismo povećati, ali to nije potrebno, jer su oni poznati.

Na taj način uloga jednih kronizama ograničava se sasama jezičnim momentom — oni stvaraju historijski vjerodostojnu jezičnu situaciju. Uloga drugih je složenija i bogatija. Oni, ne samo da stiliziraju jezik prikazivanje epohe, nego, zajedno s tim i prije svega, nose sa sobom teret nekih predodžaba, pojmova, raspoloženja, ukusa; zato oni reproduciraju ne samo jezičnu nego i životnu i intelektualnu, kulturno-povijesnu atmosferu epohe. Pri svemu tome treba pamtiti da jezična stilizacija nije cilj nego posljedica, rezultat rješenja glavnog zadatka — reproduciranja povijesnog kolorita epohe ili, naprotiv, njegova svođenja na neobično, čudno.

S ruskog prevela Mira Menac